

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 327:94(477)

DOI: 10.24144/2078-1431.2020.2(25).9-18

*Степан Віднянський,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАНУ*

*Андрій Мартинов,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу історії
міжнародних відносин і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАНУ*

ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ПРОЄКТИ МІЖМОР'Я І ТРИМОР'Я У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1991-2020 рр.)

Після завершення основних фаз розширення Євросоюзу та НАТО ключовими точками американської присутності в Європі стали країни «нової» Європи. Російська агресія проти України стимулювала появу в 2015р. «Ініціативи трьох морів». Актуальним став проєкт «Балтійсько-Чорноморської вісі» (Міжмор'я). Цей регіон має низку неврегульованих міждержавних конфліктів. Відсутність спільного історичного досвіду заважає реалізації соціально-інженерного проєкту створення нової регіональної або локальної наднаціональної ідентичності. На цей геополітичний простір «накладаються» різні міждержавні утворення, з різними ступенями внутрішньої інтегрованості та консолідованості: Організація Північноатлантичного договору, Європейський Союз, Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва. Додається конкуренція «старої» Європи та «нової», умовно проамериканської Європи. На цих протиріччях грає Росія.

Ключовим питанням для США щодо обох проєктів є геостратегія газопроводів і нафтопроводів. Важливе стратегічне значення в обох проєктах для США має геостратегічна фрагментація Євразії, послаблення зв'язків Євросоюзу з Росією і Китаєм та надання нового імпульсу євроатлантичному співробітництву.

Ключові слова: Балтійсько-Чорноморська вісь, Ініціатива трьох морів, ЄС, НАТО, США, Україна.

After the completion of the main phases of EU and NATO enlargement, the countries of the «new» Europe became the key points of the American presence in Europe.

Russia's aggression against Ukraine stimulated the emergence of the «Three Seas Initiative» in 2015. The Baltic-Black Sea Axis (Mediterranean) project has become relevant. This region has a number of unresolved interstate conflicts. The lack of common historical experience hinders the implementation of a socio- engineering project to create a new regional or local supranational identity. Various interstate entities, with different degrees of internal integration and consolidation, are «superimposed» on this geopolitical space: the NATO, the European Union, the Central European Initiative and the Black Sea Economic Cooperation Organization. The competition of «old» Europe and «new» conditionally pro-American Europe is added. Russia is playing on these contradictions. The methodology of writing the article is based on a combination of the principles of historicism, objectivity and systematic using problem- chronological, historical-comparative, analytical research methods. The purpose of the article is to compare the geostrategic projects «Intermarium» and «Three- Sea» in terms of their impact on Ukraine's foreign policy. The geostrategy of gas and oil pipelines is a key issue for the United States for both the Three Seas Initiatives and the Mediterranean. The geostrategic fragmentation of Eurasia, the weakening of the European Union's ties with Russia and China, and a new impetus to Euro-Atlantic cooperation are of strategic importance to the United States.

Keywords: *Baltic-Black Sea Axis, Three Seas Initiative, EU, NATO, USA, Ukraine.*

Актуальність. Перші два десятиліття ХХІ століття позначились складними та суперечливими тенденціями трансформації євроатлантичних відносин та радикальних змін розстановки сил у Європі. Символічний старт розвитку цих тенденцій дали теракти 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку та Вашингтоні. Відповіддю на це стали американські військові операції в Іраку та Афганістані. Європейська реакція на це була неоднозначною. Франція та Німеччина дистанціювались від війни у Іраку, натомість Польща та інші новобранці НАТО рішуче підтримали США. Це дало підстави тодішньому міністру оборони США Д. Рамсфелду вести мову про «стару» Європу, яка дистанціюється від США, та «нову» Європу, яка є американським надійним союзником. Зазначені тенденції розвивались на фоні розширення Європейського Союзу. У 2004 р. членами ЄС стали відразу десять нових держав: три балтійські - Естонія, Латвія, Литва, чотири країни Вишеградської групи - Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, балканська країна Словенія, а також середземноморські острівні держави - Кіпр і Мальта. У 2007 р. членами ЄС стали ще дві балканські країни - Болгарія і Румунія. Нарешті 2013 р. членом ЄС стала Хорватія. З геополітичної точки зору контроль над Рімлендом (прибережною зоною) Євразії є ключовим для морської потуги (США). Реперними точками у цій системі є Балтійське, Адріатичне і Чорне моря. Тож не випадково, що у 2015 р. адміністрація президента США Барака Обами висунула ініціативу співпраці під американською егідою держав, які належать до акваторії цих трьох європейських морів. Після президентської виборчої кампанії 2016 р. ця ініціатива де-факто стала двопартійною. Президент США Д. Трамп тричі вітав саміти у цьому форматі. Натомість для зовнішньої політики України

пріоритетним стала участь у проєкті розбудови транзитних можливостей Балтійсько-Чорноморської вісі. Російська гібридна війна проти України актуалізувала задачі взаємодії між країнами-учасницями проєкту «Ініціатива трьох морів» і проєкту «Міжмор'я».

Історіографія. Геополітичний простір між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями постійно перебуває у фокусі уваги багатьох дослідників. На початку 1990-х рр. Українська республіканська партія актуалізувала ідею розбудови співпраці між країнами Балтійського і Чорного морів [1, с.2]. Однак до 2014 р. цей проєкт залишався на маргінесі зовнішньої політики України, яка відмовлялась брати участь у створенні «буферної зони» між Європою та Росією. Тож балтійсько-чорноморський союз більшою мірою був ідеалізованим міфом, аніж зовнішньополітичною реальністю [2, с.4]. Американський зовнішньополітичний стратег Р. Хаас наголошує, що динаміка тенденцій розвитку ситуації на Близькому Сході та у Європі спонукали США до пошуку нових форматів взаємодії з партнерами по ЄС і НАТО [3, с.3]. В свою чергу Й. Гальтунг, аналізуючи головні тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин, наголошує на стрімкій зміні конфігурації регіональних структур, що доповнюється посиленням тенденції до регіоналізації як своєрідної форми глокалізації [4, с.6]. Навіть після завершення основних хвиль розширення Євросоюзу країни, які належать до акваторій Балтійського, Адріатичного, Чорного морів, є державами європейської периферії, а не центру [5, с.60]. У історіографії слушно наголошується, що скандинавські країни Північної Європи мають своєрідну власну модель розвитку, яка суттєво відрізняється від умовних адриатичної і чорноморської моделей європейської та євроатлантичної інтеграції. З цієї точки зору між країнами трьох морів спостерігаємо більше демографічних, соціокультурних, економічних і політичних відмінностей [6, с.30]. Однак значення країн Адріатичного і Чорного морів для США обумовлюється їхньою близькістю до стратегічно важливого для США Близького Сходу [7, с.39]. Цікаво, що після зміни президентської адміністрації після виборів 2016р. проєкт трьох морів був успадкований адміністрацією Д. Трампа [8, с.100]. Зрозуміло, що Євросоюз має власні уявлення про місце в об'єднаній Європі країн трьох морів. Позиціонування ЄС у цьому питанні обумовлено диспропорціями в економічному розвитку між країнами європейської Півночі і країнами європейського Півдня [9, с.30]. В свою чергу Росія намагається монополізувати контроль над азовсько-чорноморським регіоном та максимально послабити вплив у цьому регіоні США та країн НАТО [10, с.99]. Також у історіографії наголошується на незавершеності формування кордонів «розширеного» Євросоюзу та перспектив продовження розширення ЄС на Схід [11, с.125]. Зокрема, у вітчизняній історіографії наголошується, що «великий проєкт формування об'єднаної Європи не може вважатися завершеним без України й надання нашій країні чіткої перспективи членства в ЄС згідно з Римським договором 1957 р.» [12, с.36].

Потужним фактором, який впливає на політику США в регіоні «Трьох морів», є низка міждержавних конфліктів (Косово, Придністров'я, Крим,

Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах), щодо яких ЄС і США мають різні точки зору стосовно алгоритму їхнього врегулювання [13, с.40]. За геополітичними межами «Трьох морів» залишається Каспійський регіон, де між стратегіями ЄС і США також можна спостерігати конкуренцію [14, с.50]. Загалом побіжний огляд наукової літератури засвідчує складну геостратегічну структуру проєктів «Ініціатива трьох морів» і «Міжмор'я».

Наукова новизна. На заваді консолідації держав Балтійського, Адріатичного і Чорного морів залишаються різні фактори. До історичних чинників належить їхня тотожність різним у минулому імперським утворенням - Австро-Угорської, Російської та Османської імперіям. Навіть у постімперську добу даються взнаки віртуальні імперські кордони. Відсутність спільного історичного досвіду заважає реалізації соціально-інженерного проєкту створення нової регіональної або локальної наднаціональної ідентичності. На цей геополітичний простір «накладаються» різні міждержавні утворення, з різними ступенями внутрішньої інтегрованості та консолідованості: Організація Північноатлантичного договору, Європейський Союз, Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва. Додається конкуренція «старої» Європи та «нової», умовно проамериканської Європи. На цих протиріччях грає Росія. Так само незрозуміло, чи не є обидва проєкти кон'юнктурними для чинних правлячих політичних еліт у цих країнах, а також чи наявні політичні еліти здатні реалізувати цей проєкт.

Джерельна база статті ґрунтується на документах самітів «Ініціативи трьох морів», які відбулися 6 липня 2017 р. у Варшаві, 17-18 вересня 2018 р. у Бухаресті, 5-6 червня 2019 р. у Любляні, 19 жовтня 2020 р. у Таллінні [15, с.1.].

Методологія написання статті ґрунтується на поєднанні принципів історизму, об'єктивності та системності з використанням проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, аналітичного методів дослідження.

Мета статті полягає у порівнянні геостратегічних проєктів «Міжмор'я» і «Тримор'я» з точки зору їхнього впливу на зовнішню політику України.

У 2015 р. адміністрація президента США Барака Обами висунула «Ініціативу трьох морів» - Балтійського, Чорного, Адріатичного, яка охоплювала території Австрії, Болгарії, Хорватії, Чехії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Румунії. Фундамент цієї ініціативи для США становить системна військово-політична присутність у Польщі (військові бази системи протиракетної оборони), Косово (стратегічна військова база «Бондстіл»), Болгарії та Румунії (американські бази протиракетної оборони та військово-морські бази у Варні та Констанці). З цієї точки зору «Ініціативу трьох морів» можна розглядати як політичне підсилення євроатлантичної солідарності. Ключову інтегруючу роль у обох проєктах - «Ініціатива трьох морів» і «Міжмор'я» - відіграє Польща. Варшава за останні два десятиліття перетворилась на важливого партнера Вашингтона, а після виходу Великої Британії з ЄС Польща стане головним та найбільш послідовним партнером США серед країн ЄС.

На нашу думку, важливий вплив на тенденції розвитку обох геостратегічних проєктів має регіональна політика Євросоюзу. Зокрема, ініціатива «Північного виміру» в політиці Євросоюзу була висунута у вересні 1997 р. на конференції у м. Рованіємі (Фінляндія), присвяченій проблемам розвитку регіону Баренцового моря. Вступ 1995 р. Швеції і Фінляндії до ЄС означав появу у ЄС «Північного виміру». У грудні 1998 р. на віденській зустрічі глав держав ЄС він був визнаний напрямом зовнішньої і прикордонної політики ЄС. У червні 1999 р. у Кельні було затверджено концепцію «Північного виміру». Партнерами були названі ЄС, Ісландія, Норвегія, РФ. Учасниками процесу є Рада держав Балтійського моря, Рада Баренцового – Євроарктичного регіону, Арктична рада. З 2007 р. фінансування проєктів «Північного виміру» здійснюється за програмою фінансових інструментів європейської політики добросусідства. Пріоритетами названо: екологічну та ядерну безпеку, співробітництво в енергетичній сфері, розвиток прикордонної транспортної інфраструктури, охорона здоров'я, збереження традиційного укладу життя малочисельних народів півночі, розвиток зв'язків між дослідницькими інститутами регіону. Також пріоритетною визнано взаємодію з Калінінградською областю РФ. Більшість проєктів були деклараціями про наміри зосередити діяльність «Північного виміру» на північно-західній частини РФ. Після 2014 р. більшість ініціатив підпали під режим санкцій. Невипадково «Ініціатива трьох морів» з'явилась у 2015 р. не в останню чергу як американська відповідь на початок російської гібридної війни проти України. Згадана ініціатива також має сприяти стабілізації становища на Балканах. Процес європеїзації балканського регіону відбувається дуже складно. Тривають переговори про вступ до ЄС з Північною Республікою Македонія, яка у грудні 2005 р. отримала статус кандидата, в червні 2006 р. розпочалися нові переговори з Туреччиною. 12 червня 2006 р. Албанія підписала угоду про асоціацію і стабілізацію, 15 жовтня 2007 р. аналогічну угоду підписала Чорногорія, 29 квітня 2008 р. - Сербія, 16 червня 2008 р. - Боснія і Герцеговина. Для просування процесу європейської інтеграції балканських країн у 2001 р. було розроблено спеціальну фінансову програму «Community for Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation – CARDS», яка передбачає розвиток державних інститутів і законодавства, зміцнення демократії, верховенства права і прав людини, становлення громадянського суспільства і незалежних ЗМІ, забезпечення функціонування ринкової економіки, проведення структурних реформ. До 2010 р. за цією програмою було витрачено 5 млрд. євро. Але поки що немає чіткого розуміння, коли балканські країни досягнуть критеріїв членства в ЄС. Фактично ЄС і США докладають спільні зусилля задля європеїзації та євроатлантизації балканських країн.

Геостратегічні проєкти «Ініціативи трьох морів» і «Міжмор'я» відіграють помітну роль у процесі подальшого просування ЄС на Схід, що зустрічає опір Росії. У травні 2009 р. ЄС затвердив програму «Східне партнерство» як особливий вимір європейської політики сусідства. Його метою проголошувалась активізація руху східноєвропейських і кавказьких країн до політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС. Перший са-

міт «Східного партнерства» відбувся 7 травня 2009 р. у Празі у складі 27 країн ЄС, Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Молдови, України. Росія вважає, що «Східне партнерство» перетворилось на «партнерство проти Росії».

Також варто зауважити, що у чорноморському регіоні існує ще одна регіональна структура, діяльність якої де-факто була заморожена російською агресією проти України. Нагадаємо, що у червні 1998 р. у Ялті було підписано статут Чорноморського економічного співробітництва, який набув чинності 1 травня 1999 р. Учасниками ОЧЕС стали Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина, Україна. Двічі на рік збирається рада міністрів закордонних справ країн-членів ОЧЕС. Головними напрямками діяльності є сприяння регіональній торгівлі, підвищення ефективності роботи транспортних систем (створення Чорноморської кільцевої автостради), розвиток енергетики. Проект Чорноморської кільцевої автостради підтримується ЄС у рамках проекту транзиту Європа – Кавказ – Азія. У 2007 р. ЄС щодо ОЧЕС прийняв документ під назвою «Чорноморська синергія». Однак після 2014 р. ці проекти перебувають у замороженому стані.

Розбудові Балтійсько-Чорноморської вісі також перешкоджає Білорусько-російська союзна держава. Зважаючи на ці тенденції, Євросоюз намагається максимально посилити свій східний кордон. Особливо це важливо, зважаючи на міграційну кризу. 15 лютого 2003 р. було затверджено Регламент ЄС, який замінив Дублінську конвенцію. Відповідальність за надання політичного притулку покладалась на країну, де легально проживав родич претендента на цей статус. Було створено дактилоскопічну базу даних відбитків пальців претендентів на притулок [16, с.158]. У жовтні 2008 р. затверджено п'ять основних напрямів імміграційної політики ЄС: 1) на рівні ЄС створюється агентство охорони зовнішніх кордонів FRONTEX, 2) запровадження блакитної карти для запрошення в ЄС висококваліфікованої робочої сили, 3) скорочення притоку некваліфікованої іноземної робочої сили, запобігання торгівлі людьми, 4) введення з 2010 р. спільної системи надання притулку, 5) підтримка країн, які експортують емігрантів. Агенція FRONTEX запрацювала у Варшаві в 2005 р. В її задачі входить координація оперативних дій держав-членів з охорони зовнішніх кордонів, аналіз загроз і ризиків на зовнішніх кордонах, надання допомоги у навчанні персоналу національних прикордонних служб, депортація нелегалів [17, с.18]. Адміністрація Д. Трамп посилює на європейський досвід протидії нелегальній міграції, аргументуючи побудову прикордонного муру з Мексикою.

Водночас ключовим питанням для США щодо обох проектів - «Ініціативи трьох морів» і «Міжмор'я» - є геостратегія газопроводів і нафтопроводів. На Балтійському морі США протистоять російському проекту «Північний потік-2». На Чорному морі та Адріатичному морі США протидіють ще одному російському проекту - «Південний потік». Натомість американською альтернативою вважається розбудова терміналів для прийому американського скрапленого газу. Не менш важливе стратегічне

значення обох проєктів для США має геостратегічна фрагментація Євразії, послаблення зв'язків Євросоюзу з Росією і Китаєм та надання нового імпульсу євроатлантичному співробітництву.

Адміністрація Д. Трампа дистанціювалась у 2017-2020 рр. від домінуючої ролі в НАТО, вимагаючи від європейських партнерів більших військових витрат. Однак пандемія коронавірусу внесла свої корективи. Перший удар пандемії по проєкту європейської інтеграції було завдано по чотирьох свободах: руху капіталу, товарів, робочої сили, послуг. Зупинення виробництва під впливом пандемії означатиме як недостатню пропозицію, так і надто низький попит. Карантинні заходи розкололи Спільний ринок на «національні контейнери». Монетарний союз переживав серйозну кризу і до пандемії. Наступного удару по європейській солідарності завдала криза з нелегальними мігрантами. Гуманітарною кризою скористалися популісти. Привид лівого і правого популізму бродить Європою. Вихід Великої Британії з ЄС створив дефіцит бюджету Євросоюзу. Сучасний політичний дискурс пропонує європейський оптимістичний і європейський песимістичний сценарії розвитку подій. Європейська республіка децентралізована (європейські регіони), постнаціональна, парламентсько-демократична і соціальна. Це стосується можливого повороту від проєкту Сполучених Штатів Європи до Європейської республіки. Нова Європа вимагає нового політичного мислення, без популізму і націоналізму. Ліберальний Євросоюз зіштовхнувся з національно-популістським викликом. Європейська республіка має опинитись у центрі трикутника: лібералізму (свобода), соціалізму (рівність) і націоналізму (братерство). У цьому сенсі «Ініціатива трьох морів» має для зовнішньої політики США щодо Євросоюзу й інструментальне значення як формат організації двостороннього і багатостороннього співробітництва, як альтернатива зв'язкам із «конфедеративним ядром» ФРН і Франції в ЄС.

Висновки. Актуалізація традиційних регіональних проєктів на зразок «Балтійсько-Чорноморської вісі», а також поява відносно нових регіональних проєктів на кшталт «Ініціативи трьох морів» є закономірним наслідком швидкої трансформації європейської системи міжнародних відносин. Внаслідок цього виникає нова архітектура європейського континенту, органічно доповнюються новими структурами вже існуючі європейські союзи та міждержавні організації. Ставлення суб'єктів європейської системи міжнародних відносин до зазначених регіональних проєктів є різним. Європейський Союз умовно «не помічає» американського проєкту «Ініціатива трьох морів» та ще більш прохолодно ставиться до «Міжмор'я». Це не дивно, адже обидва проєкти трансформують гомогенність європейського простору, контрольованого ЄС. Більше того, обидва проєкти конкурують з існуючими регіональними ініціативами ЄС та ускладнюють трансатлантичний діалог ЄС і США. Наднаціональні еліти Євросоюзу тільки приступають до осмислення зазначених тенденцій. Натомість для національних еліт нових країн-членів ЄС, які географічно розташовані у регіоні від Балтійського до Адріатичного і Чорного морів, обидва проєкти є додатковою гарантією американської присутності в Європі. Це тим

більш важливо, що «Ініціатива трьох морів» де-факто стала двопартійним проектом американської політичної еліти. Росія реагує насамперед на ініціативу «Міжмор'я», яку вважає черговою спробою вибудувати «санітарний кордон» між Росією та Євросоюзом.

28 липня 2020 р. було оголошено про створення «Люблінського трикутника» у складі Литви, Польщі, України. Цю геополітичну геометрію можна вважати доповненням проекту Балтійсько-Чорноморської вісі та наповнення його конкретикою співпраці, зважаючи на сталі історичні традиції Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Однак потужним фактором, який стримує формування Балтійсько-Чорноморської вісі, є орієнтація Білорусі на союзну державу з Росією. Також фактором, який заважає взаємодії двох проектів - «Міжмор'я» і «Тримор'я» - є мілітаризація російського анклаву в Європі – Калінінградської області. У жовтні 2020 р. Україна висловила зацікавлення у залученні до проекту «Тримор'я». Це важливо для європейських партнерів України та для США, зважаючи на ключову роль, яку Україна відіграє у геополітиці Чорноморсько-Каспійського регіону. Фактично Україна через проект ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) є сполучною ланкою між проектами «Міжмор'я» і «Тримор'я». До речі, Велика Британія раніше за країни Євросоюзу усвідомила цей факт і 8 жовтня 2020 р. підписала з Україною угоду про стратегічне партнерство. Це засвідчує продовження процесу розбудови європейської архітектури безпеки, яка ґрунтується на НАТО, а одночасно доповнюється формальними і неформальними міждержавними формами співробітництва, в тому числі за участі України, які можуть демонструвати свою ефективність, коли НАТО не готове до викликів «гібридних війн».

За відсутності швидкої превентивної дипломатії зберегти чинний порядок важко. Якщо одні країни нарощують м'язи і готові вдатися до сили, а інші слабшають або меншою мірою готові вдатися до сили, тоді простір дипломатичного маневру скорочується. Економічна взаємозалежність не гарантує миру. Державу робить слабкою те, що вона не контролює ситуацію всередині країни. Неспроможна держава - це крайній випадок слабкої держави, де уряд втратив фактичну владу, що призвело до хаосу і появи різних збройних загонів та ополчення, які перебрали реальну владу в частині країни. Дипломатичний процес віддзеркалює реальну ситуацію, а не міняє її. Метою дипломатії має бути збереження і навіть розширення зони співпраці посеред неминучих зон незгоди. Старі загрози нікуди не зникли, а нові регулярно виникають.

З початком пандемії коронавірусу світ занурився у гібридну глобальну війну. Визначальними тенденціями стали: падіння ціни на нафту і газ, початок циклічної економічної рецесії, погіршення військово-політичного становища в ключових регіонах, розпад системи контролю за озброєннями, загострення американсько-китайського протистояння. Початок глобальної системної кризи охопив епідеміологічні, економічні, політичні, військово-стратегічні, цивілізаційні виміри світової політики. Структурна криза світової економіки супроводжується соціально-політичною нестабільністю, посиленням політичного радикалізму і популізму, акти-

візацією наступу авторитарних тенденцій, а також актуалізацією ризиків повернення гарячих фаз регіональних конфліктів. Дедалі більше політизуються економічні процеси у світі. Чим більшим є ризик глобального американсько-китайського збройного зіткнення, тим частішими стали процеси загострення локальних регіональних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збруч А. Ідея Балто-Чорноморського союзу (Міжмор'я): історія та перспективи. URL: <https://www.pravyyssektor.info/prosvitnyctvo/orientyry/idea-balto-chornomorskogo-soyuzu-mizhmorya-istoria-ta-perspektyvy>
2. Волович О. Балто-Чорноморський союз: міф чи реальність? URL: <https://www.chornomorka.com/archive/21725/a-7635.html>
3. Хаас Р. Новый Ближний Восток // https://www.globalaffairs.ru/number_7755
4. Гальтунг Й. Десять тенденций, меняющих мир. URL: https://www.globalaffairse.ru/number_15276
5. Клупт М. Центр-периферийные отношения в Европе: демографический аспект // *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. №2. С.58- 67.
6. Воронов К. Северные страны в трансатлантическом пространстве: проверка на прочность // *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. №3. С.27-35.
7. Гаджиев К. Большие трещины на «Великой шахматной доске» // *Мировая экономика и международные отношения*. 2017. №1. С.29-42.
8. Приходько О.В., Смирнов П.Е. Президентство Д.Трампа: новизна и преемственность в американской стратегии // *Вестник МГИМО*. 2018. №6. С.81-109.
9. Шейнис В. Европейский Союз в динамике политического пространства // *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. №9. С.26-36.
10. Гудев П. Азово-Черноморский регион: новые политико-правовые реалии // *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. №10. С.91-102.
11. Князев Ю. Десятилетие политики ассимиляции: Восточное партнерство в политике ЕС // *Мировая экономика и международные отношения*. 2019. №11. С.122-126.
12. Віднянський С. Європейська політика України: основні етапи, проблеми та перспективи реалізації // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 25. К., 2016. С. 9-40.
13. Приходько О.В. Конфликтные интересы в политике Д.Трампа и коллизии во взаимоотношениях союзников // *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2020. №1. С.32-54.
14. Гагелашвили Н.А. Особенности политики Евросоюза в Закавказье и позиция Вашингтона // *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2020. №2. С.43-60.
15. 3 Seas Initiative Summit // <https://www.three.si>
16. Busek Erhard, Mikulitsch Werner. *Die Europäische Union auf dem Weg nach Osten*. Klagenfurt: Wieser Verlag, 2003. 258 s.
17. Тимофеев П.П. Влияние миграционного кризиса в Европе на отношения ЕС и Турции // *Вестник МГИМО*. 2016. №2.

REFERENCES

1. Zbruch, A. Idea Balto-Chornomorskogo sousu (Mizhmorya): istoria ta perspektyvy [The idea of the Baltic-Black Sea Union (Mediterranean): history and prospects]. (n.d.). *www.pravyyssektor.info*. Retrieved from <https://www.pravyyssektor.info/prosvitnyctvo/orientyry/idea-baltochornomorskogo-soyuzu-mizhmorya-istoria-ta-perspektyvy> [in

- Ukrainian].
2. Volovich, O. Balto-Chornomors'kyy soyuz: mif chy real'nist' [Baltic-Black Sea Union: myth or reality]. (n.d.). *www.chornomorka.com* Retrieved from <https://www.chornomorka.com/archive/21725/a-7635.html> [in Ukrainian].
3. Haas, R. Novyi Blizhniy Vostok [New Middle East]. (n.d.). *www.globalaffairs.ru*. Retrieved from https://www.globalaffairs.ru/number_7755 [in Russian].
4. Galtung, J. Desat tendenziy, menyaushich mir [Ten trends that are changing the world]. (n.d.). *www.globalaffairse.ru*. Retrieved from https://www.globalaffairse.ru/number_15276 [in Russian].
5. Klupt, M. (2015). Centr-periferiynye otnoshenia v Evrope: demograficheskiy aspect [Center-peripheral relations in Europe: demographic aspect]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia - World Economy and International Relations*, 2, 58-67 [in Russian].
6. Voronov, K. (2016). Severnye strany v transatlanticheskom prostranstve: proverka na prochnost [Nordic countries in the transatlantic space: a test of strength]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia - World Economy and International Relations*, 3, 27-35 [in Russian].
7. Gadzhiev, K. (2017). Bolshie trezhiny na «velikoy shachmatnoy doske» [Large cracks in the «Great Chessboard»]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia - World Economy and International Relations*, 1, 29-42 [in Russian].
8. Pichodko, O.V., & Smirnov, P.E. (2018). Presidenstvo D. Trumpa: novisna i preemstvennost v amerikanskoj strategii [D. Trump's Presidency: Novelty and Continuity in American Strategy]. *Vestnik MGIMO - MGIMO Bulletin*, 6, 81-109 [in Russian].
9. Sheynis, V. (2018). Evropeyskiy Souz v dinamike politicheskogo prostranstva [European Union in the dynamics of political space]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia - World Economy and International Relations*, 9, 26- 36 [in Russian].
10. Gudev, P. (2018). Azovsko-Chernomorskiy region: novye politico-pravovye realii [Azov-Black Sea region: new political and legal realities]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia - World Economy and International Relations*, 10, 91-102 [in Russian].
11. Kniazev, Yu. (2019). Desiatiletie politiki assilimilazii: Vostochnoe partnerstvo v politike ES [Decade of Assimilation Policy: Eastern Partnership in EU Policy]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenia - World Economy and International Relations*, 11, 122-126 [in Russian].
12. Vidnyanskyj, S. (2016). Yevropeys'ka polityka Ukrayiny: osnovni etapy, problemy ta perspektyvy realizatsiyi [The European Policy of Ukraine: Main Stages, Problems and Prospects of Implementation]. *Mizhnarodni zvyazky Ukrayiny: naukovy poshuky i znakhidky - International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*, 25, 9-40 [in Ukrainian].
13. Prichodko, O. (2020). Konfliktnye interesy v politike D.Trumpa i kollisii vo vzaimootnosheniakh souznikov [Conflicting interests in Donald Trump's policies and conflicts in relations between allies]. *SShA i Kanada: ekonomika, politika, kultura - USA and Canada: economics, politics, culture*, 1, 32-54 [in Russian].
14. Gagelashvili, N.A. (2020). Osobenosti politiki Evrosouza v Zakavkasie i pozizia Washingtona [Features of the European Union's policy in the Caucasus and Washington's position]. *SShA i Kanada: ekonomika, politika, kultura - USA and Canada: economics, politics, culture*, 2, 43-60 [in Russian].
15. Seas Initiative Summit. Retrieved from <https://www.three.si> [in English].
16. Busek Erhard (2003). Mikulitsch Werner. Die Europäische Union auf dem Weg nach Osten. Klagenfurt: Wieser Verlag [in German].
17. Timofeev, P. N. (2016). Vlianie migracionnogo krizisa v Evrope na otnoshenia ES i Turzii [Impact of the migration crisis in Europe on EU-Turkey relations]. *Vestnik MGIMO - MGIMO Bulletin*, 2 [in Russian].